

VALSTIEČIŲ LIAUDININKŲ¹ VAIDMUO STEIGIAMAJAME SEIME (1920–1922 M.) RUOŠIANT DEMOKRATINĖS SANTVARKOS LIETUVOJE PAGRINDUS

DR. DANUTĖ BLAŽYTĖ-BAUŽIENĖ

Lietuvos istorijos institutas
Lithuanian Institute of History
Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius
El. paštas d.blazytebauziene@gmail.com

Santrauka

Straipsnyje analizuojama valstiečių liaudininkų doktrinos įtaka bloko veiklai Steigiamajame Seime (1920–1922 m.) rengiant ir priimant demokratinę valstybės santvarką reglamentuojančius dokumentus: 1920 m. gegužės 15 d. rezoliuciją, Laikinąją ir Nuolatinę Konstitucijas, Mažojo Seimo įstatymą, taip pat politinė veikla sudarant ir palaikant valstiečių liaudininkų ir krikščionių demokratų bloko koaliciją 1920 m. birželio – 1922 m. vasario 13 dieną.

¹ Straipsnio pavadinime vartojamas įvardijimas „valstiečiai liaudininkai“, nors galutinis Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų partijos (toliau – LSLDP) ir Lietuvos valstiečių sąjungos (toliau – LVS) susijungimas įvyko tik 1922 m. pabaigoje, Steigiamajam Seimui jau baigus darbą. Remiamasi tuo, kad šios dvi organizacijos, turėjusios bendrą kilmę – Lietuvos demokratų partiją, susipynusios tiek organizaciniu, tiek programiniu, tiek asmeniniu atžvilgiu, Seime sudarė valstiečių liaudininkų bloką, todėl frakcija ir pavieniai jos nariai jau Steigiamojo Seimo laikotarpiu galimi taip vadinti. Liaudininkais tekste jie kartais pavadinami stilistiniais sumetimais.

Steigiamajame Seime valstiečiai liaudininkai atstovavo nuosaikiai kairiosioms nuosekliai demokratinėms politinėms jėgoms. Buvo stengiamasi atsižvelgti į valstybės kūrimo poreikius, tad centro, atstovaujamo krikščionių demokratų, ir kairės koalicija, veikusi pusantrų metų, savo nuostatomis dėl Lietuvos valstybės santvarkos pagrindų mažai skyrėsi. Juos vienijo polinkis į parlamentinę demokratiją, o skirtumai dėl įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios galių, nors ir kėlė smarkių diskusijų, buvo galimi išspręsti abipusiais kompromisais. Vis dėlto nuosekliai laikydami požiūriu, kad valstybės valdžia yra viena ir ji sutelkta Seime, valstiečiai liaudininkai ap sunkino K. Griniaus vadovaujamos Vyriausybės darbą koalicijoje. Konstitucijos komisijos parengtame Konstitucijos projekte buvo pasiektas tam tikras krikščionių demokratų ir valstiečių liaudininkų susitarimas formuluojant kai kurias pasaulėžiūros nuostatas, – šių politinių jėgų komisijos nariai balsavo už tai, kad dokumentas būtų pateiktas Steigiamojo Seimo plenumui svarstyti. Tačiau valstiečių liaudininkų nekompromisiškumas, pasireiškęs pasaulėžiūros skirtumais svarstant projektą Seime: nustatant valstybės santykius su Bažnyčia, sprendžiant sąžinės laisvės ir tikybos dėstymo mokyklose klausimus, – supriešino dvi didžiąsias politines jėgas, suardė koaliciją ir lėmė tai, kad valstiečiai liaudininkai nebalsavo už 1922 m. Konstitucijos priėmimą.

Reikšminiai žodžiai: valstiečiai liaudininkai; demokratija; Steigiamasis Seimas; Konstitucija; Mykolas Sleževičius; Kazys Grinius.

Įvadas

Kurdama modernią valstybę vėluojanti lietuvių tauta po 1918 metų daug ką turėjo daryti pirmą kartą: sukviesti tik iš dalies atstovaujamą instituciją – Lietuvos Tarybą, priimti Laikinąją Konstituciją (vėliau – dar tris laikinąsias...), sudaryti pirmąją Laikinąją Vyriausybę (vėliau – dar keturias...) ir kartu projektuoti nuolatines valstybės institucijas,

nustatyti jų kūrimo tvarką, galias ir tarpusavio santykius, įžvelgti būsimus konfliktus ir jų sprendimo būdus². Įvairių politinių srovių, tampačių visavertėmis partijomis, vadovai krašto viduje nelabai turėjo jėgą atsiremti, nes bajoriškiosios demokratijos pavyzdžiai buvo istoriškai pernelyg tolimi³. Valstybėje, kurioje tik trečdalis gyventojų buvo raštingi, reikėjo sudaryti sąlygas, kad iš pavaldinių jie virstų piliečiais, surengti visuotinius, tiesioginius, lygius ir slaptus rinkimus, kuriuose lygiateisiškai dalyvautų ir moterys, išrinkti konstituantą – Steigiamąją Seimą, nustatyti Konstitucijoje santykius tarp atskirų valdžios šakų, vietos savivaldos su centrine valdžia ir t. t.

Pustrečių metų laikotarpio, kai veikė Steigiamasis Seimas, tyrimai laikytini vienais išsamiausių tarpukario Lietuvos Respublikos istorijoje. Valstiečių liaudininkų veiklą Steigiamajame Seime daugiausia yra tyrinėjusi Danutė Stakeliūnaitė. Daktaro disertacijoje ir straipsniuose ji yra apibendrinusi ir istoriografiją iki 2000 m.⁴ Daugelis bendrų

² Parlamentinės patirties pradžia siejama su XVII a. Anglija ir XVIII a. pab. JAV, o daugelio Vidurio Europos valstybių – su 1848 m. revoliuciniais įvykiais: *Parlamentarizmo genezė Europoje ir Lietuvos atvejis: tarptautinės mokslinės konferencijos medžiaga*. Sudarytojai A. Lukošaitis ir kt. Vilnius: Parlamentinio bendravimo centras, 2008; Hlavačka, M. Die Anfänge der Liberalen Parlamentarischen Politischen Kultur in den Bömischen Ländern. *Podział władzy w przeszłości i współczesnie prawo, doktryna, praktyka*. Warszawa, 2007, p. 525–526.

³ Neišvengiamai kylantis klausimas, ar Vasario 16-osios akto frazė „atstatanti valstybę“ turėjo realios reikšmės modernios valstybės kūrimo eigai, ar visuomenės istorinėje atmintyje per daugiau nei šimtą metų išsaugota realių reminiscencijų apie bajoriškąją demokratiją, galime atsakyti abejojne. Esama tik simbolinės jungties su LDK, nors šalia bendro imperijų grūtyje išsiskleidusio revoliucinio romantizmo, paskatinusio suabsoliutinti demokratijos principus, galima rasti ir senųjų laikų atgarsių, dariusių tam tikrą įtaką demokratijos principų recepcijai. Tokią prielaidą patvirtintų ir faktas, kad Steigiamojo Seimo dokumentuose įvairių kalbėtojų retorikoje esama ekskursų į LDK laikus.

⁴ Stakeliūnaitė, D. *Valstiečiai liaudininkai Lietuvos Respublikos vidaus politikoje 1918 m. pabaigoje – 1926 m.: parlamentinė veikla*: daktaro disertacija. Kaunas, 2000. Taip pat minėtinas šios autorės straipsnis: Valstiečiai liaudininkai Steigiamajame Seime (1920 06 19–1922 02 02): tarp koalicijos ir opozicijos. *Politikos mokslų almanachas*. T. 7 (2010), p. 35–62 ir kt.

Valstiečių liaudininkų partijos istorijos klausimų aptariama žymių šios partijos veikėjų biografijose⁵. Teisiniai problemos aspektai nagrinėjami Mindaugo Maksimaičio⁶, politologiniai – Alvido Lukošaičio⁷, Alvydo Jokubaičio⁸ ir Justino Dementavičiaus⁹ tyrimuose. Jų rezultatai susintetinti akademinėje „Lietuvos istorijoje“¹⁰. Nepaisant šių tyrimų gausos, neišvengiamai kyla naujų parlamentarizmo istorijos klausimų, juo labiau kad linkstama iš naujo įvertinti anksčiau istoriografijoje nusistovėjusią itin pozityviai vertinamą „nuoseklus valstiečių liaudininkų demokratiškumą“ koncepciją. Mindaugo Tamošaičio tyrimuose iškeltas liaudininkų atsakomybės už 1926 m. perversmą klausimas¹¹ skatina paieškoti pasyvios jų laikysenos perversmo akivaizdoje prielaidų ankstesnėse šios partijos teorinėse nuostatose ir politinėje veikloje. Mūsų tyrimų atveju tai būtų: 1) įstatymų leidimo srityje – valstiečių liaudininkų pozicijos rengiant konstitucinius Steigiamojo Seimo dokumentus apibūdinimas; 2) politinėje praktikoje – ryšio tarp LSLDP ir LVS nuostatų, priimtų 1920 m. vasario mėn. ir 1921 m. spalio mėn. suvažiavimuose, bei valstiečių liaudininkų bloko pozicijos Steigiamajame Seime nustatymas, taip pat koalicijos išsaugojimo 1921 m. pabaigoje – 1922 m. pradžioje mėginimų nušvietimas minėtų nuostatų kontekste,

⁵ Eidintas, A. *Lietuvos Respublikos prezidentai*. 2-asis leid. Vilnius, 2004; Ilgūnas, G. *Kazys Grinius*. Vilnius, 2000.

⁶ Maksimaitis, M. *Lietuvos valstybės Konstitucijų istorija*. Vilnius, 2005; Centro partijų koalicija Steigiamajame Seime ir 1922 metų Lietuvos valstybės Konstitucija. *Jurisprudencija*. T. 53(45) (2004) p. 85–94 ir kt.

⁷ Lukošaitis, A. *Parlamento institucionalizacija ir teisėkūros procesas: Lietuvos atvejis*. Vilnius, 2005.

⁸ Jokubaitis, A. *Vertybių tironija ir politika*, Vilnius, 2012; Modernusis nacionalizmas buvo demokratijos nešėjas. *Tribūna*. 2015, Nr. 20. Prieiga per internetą: <http://www.propatria.lt/2015/02/alvydas-jokubaitis-modernusis.html>

⁹ Dementavičius, J. *Tarp ūkininko ir piliečio: modernėjančios Lietuvos politinės minties istorija*. Vilnius, 2015.

¹⁰ *Lietuvos istorija*. T. 10, d. 1 Vilnius, 2013.

¹¹ Tamošaitis, M. Demokratijos „išdavimo“ pamoka Lietuvos valstiečių liaudininkų partijai. *Parlamento studijos*. Nr. 8 (2009). Prieiga per internetą: http://www.parlamentostudijos.lt/Nr8/8_istorija_4.htm

nes neatskleidus pastarųjų dviejų svarbių klausimų valstiečių liaudininkų atstovų laikysena svarstant 1922 m. Konstituciją atrodo kaip tuštokos retorikos pratybos. Kita vertus, siekdami autentiškai paliudyti liaudininkų ideologinės ir politinės kovos būdus bei priemones pateiksime iškilųjų liaudininkų, ypač K. Griniaus, kurio 150-ąsias gimimo metines minime šiais, 2016-ais, metais, valstiečių liaudininkų bloko pozicijų pagrindimo priimant konstitucinius dokumentus ir partijose bei frakcijose vykusiose diskusijose pavyzdžių.

Pasirinkta tema archyvinių šaltinių gausu, tarp jų išskirtinos Steigiamojo Seimo stenogramos ir Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje (LMAB RS) Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos fonde (F. 199) bei Lietuvos centrinio valstybės archyvo (LCVA) Ministrų kabineto fonde (F. 923) saugomi dokumentai.

* * *

Liaudininkų ideologai ir politikai, nors dažniausiai baigę Rusijos imperijos Maskvos ar Peterburgo universitetus ir turėję idėjinį bei politinių ryšių su kadetais¹², savo praktinėje veikloje „matavosi demokratinių Vakarų šalių institucijas“, išvykę į užsienį lankėsi tų šalių valdžios įstaigose, aukštosiose mokyklose bei bibliotekose, kartais netgi buvo specialiai siunčiami rinkti medžiagos, o grįžę remdamiesi pavyzdžiais kūrė analogiškas institucijas Lietuvoje. Archyviniai šaltiniai liudija, kad konstituciniams ir kitiems įstatymams priimti buvo pasitelkiama nuo kelių iki dvidešimt ir daugiau kitų šalių ištisų dokumentų ar jų fragmentų pavyzdžių ir siekiama juos pritaikyti Lietuvos sąlygoms. Aki vaizdu, kad kiekviena partija mėgino perimti jai artimesnių užsienio politinių jėgų patirtį.

¹² Dementavičius, J. Tarp ūkininko ir piliečio..., p. 208. Labiausiai šias partijas siejo inteligento vaidmens politiniame gyvenime samprata, atsakomybės visuomenei pojūtis, pažangos ugdant neišsilavinusių visuomenės dalį siekis.

Demokratiniai principai liaudininkų ir valstiečių rinkimų programose

Į Steigiamojo Seimo rinkimus tiek LSLDP, tiek LVS ėjo su panašiomis programomis, priimtomis šių organizacijų suvažiavimuose 1920 m. vasario mėnesį. LSLDP programa¹³ daugelį esminių teiginių perėmė iš Lietuvos demokratų partijos 1914 m. programos, kurios pagrindinė idėja – siekis sukurti Lietuvos politinę autonomiją arba nepriklausomą, grindžiamą demokratišku valdymu, valstybę, taip pat asmens, piliečių demokratinių laisvių, tautinių mažumų kultūrinių teisių apsauga¹⁴.

Socializmas programoje pristatomas kaip tapatus demokratijai, t. y. reikalingas liaudies valdžiai, kuri garantuosianti tinkamą visuomenės tvarką, įvesti, o demokratija esanti pati geriausia ir vienintelė siektina politinio gyvenimo forma. LSLDP pažiūros liberalios tiek, kiek jose akcentuojama individo laisvė. Programos trečias skyrius „Gyventojų teisės ir Konstitucijos pagrindai“ pirmumą teikia asmens laisvei, individualumui, savarankiškumui. Tai, kad visiškai pasikeitusiomis istorinėmis sąlygomis liaudininkai liko prie demokratų partijos programos, aiškintina jų prisirišimu prie idealaus, su konkrečia tauta ir istoriniu laikotarpiu nesusieto demokratinės santvarkos modelio. Kita vertus, gali būti, kad persiorganizuojančioje partijoje neužteko laiko ir intelektualinių išteklių konkretesnėms sąlygoms pritaikytam programos variantui parengti.

LVS dokumente programiniams teiginiams skiriama kur kas mažiau dėmesio. Jos suvažiavime, vykusiame 1920 m. vasario 15–16 d., priimta programa koncentruota, teiginiai laikomi savaime aiškūs ir neišskleidžiami, istorinės teorinės pagrindžiamosios dalies nėra¹⁵.

¹³ Pamatiniai Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų partijos programos dėsniai. Kaunas, 1920.

¹⁴ Miknys, R. Lietuvos demokratų partija 1902–1915 metais. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*. T. 10. Vilnius, 1995, p. 171.

¹⁵ Ko reikalaus LVS Steigiamajame Seime. *Lietuvos ūkininkas*. 1920, Nr. 14, p. 1.

Valstiečių sąjunga pasiskelbė smulkiesiems ir vidutiniams ūkininkams atstovaujantią jėgą. Jie pasisakė už žemės reformą ir dvarininkų žemėvaldos likvidavimą. Demokratinei praktikai svarbu tai, kad suvažiavimas išreiškė reikalavimą, „kad visiems kariškiams būtų leista dalyvauti rinkimuose į Steigiamąjį Seimą“¹⁶, grindžiama buvo tuo, kad kariai pasiaukojamai kovojo mūšiuose dėl Lietuvos valstybės išsaugojimo. Rinkimų agitacijoje Valstiečių sąjunga prisistatė kaip tikėjimo laisvę, Bažnyčios atskyrimą nuo valstybės ir pasaulietišką mokyklą ginanti jėga, jos spaudoje piktinamasi kunigų dalyvavimu rinkimų kampanijoje¹⁷. LVS kuopos įpareigos agitacijoje dalyvaujančius kunigus kviešti išeiti į lauką ir „apie politiką kalbėti aikštėje“, o apie „bažnyčioje agituojančius pamokslininkus“ pranešti centriniam rinkimų biurui. Toks reikalavimas ano meto Lietuvos visuomenei buvo aiškiai per ankstyvas ir nerealus, to meto periodikoje neteko rasti faktų, kad jis būtų vykdomas. Nuosekliai laicistinė laikysena, suprantama ir pateisinama liaudininkams, tikėtina, atstūmė nemažai LVS šalininkų.

LVS 1919–1920 m. pradžioje atliko didelį organizacinį ir aiškinamąjį darbą per spaudą („Lietuvos ūkininką“, „Varpą“, „Darbą“), telkdama savo šalininkus, valsčių centruose ir kaimuose kurdama gana gausias kuopeles, į kurias įsitraukdavo po keliasdešimt asmenų. Nors tikslesnio LVS narių skaičiaus nustatyti nėra galimybių, vis dėlto akivaizdu, kad toks žmonių telkimas į politinį gyvenimą įtraukė daug naujų aktyvių asmenų, kurie užtikrino demokratines kandidatų kėlimo procedūras,

¹⁶ LVS kuopų atstovų suvažiavimo, įvykusio Kaune, vasario 15, 16 d., 1920 m., Protokolas. *Lietuvos ūkininkas*. 1920, Nr. 8, p. 6. Platesnis LVS CK pareiškimas minėtu klausimu 1920 m. vasario 21 d. buvo įteiktas Vyriausiajai rinkimų komisijai, Ministrui Pirmininkui ir Vyriausiajam kariuomenės vadui. – *Ten pat*, Nr. 9, p. 4. 1920 m. kovo 25 d. Padarius Rinkimų įstatymo pataisą, kariškiams, išskyrus einantiems „faktinę karo tarnybą demarkacijos linijoje“, buvo suteikta ir aktyvi rinkimų teisė, t. y. teisė ne tik būti išrinktiems, bet ir rinkti patiems, o rinkimų amžius sumažintas iki 17 metų. – Lietuvos Steigiamojo Seimo rinkimų įstatymo pakeitimas. *Laikinosios Vyriausybės žinios*. 1920, bal. 2 (Nr. 302).

¹⁷ VS Steigiamojo Seimo rinkimų Centro biuro „Išspėjimas gerbiamiems klebonams ir pamokslininkams“. *Lietuvos ūkininkas*. 1920, Nr. 11, p. 2–3.

prisdėjo prie rinkimų agitacijos, rinkimų dieną buvo jų stebėtojai, o vėliau buvo renkami į savivaldos struktūras. Šitaip suartėjant elitinei LSLDP ir masinei LVS kūrėsi gausi demokratinių principų besilaikanti politinė organizacija. Šios pastangos lėmė, kad LSLDP ir LVS blokas rinkimuose gavo 29 mandatus (LSLDP – 9, LVS – 20) ir Steigiamajame Seime sudarė antrą pagal dydį frakciją po krikščionių demokratų, turėjusių absoliučią daugumą – 59 atstovus iš 112. Galima konstatuoti, kad pirmasis valstiečių liaudininkų bandymas dalyvauti demokratiniuose Seimo rinkimuose buvo sėkmingas.

Valstiečiai liaudininkai konstitucinių dokumentų rengimo procese

Liaudininkai ir Gegužės 15-osios rezoliucijos autorystės klausimas. Rezoliucijos reikšmė. 1920 m. gegužės 15 d. susirinkęs Steigiamasis Seimas visų atstovų balsais priėmė rezoliuciją, pavadintą „Lietuvos valstybės nepriklausomybės proklamavimas“: „Lietuvos Steigiamasis Seimas, reikšdamas Lietuvos žmonių valią, proklamuoja esant atstatytą nepriklausomą Lietuvos valstybę, kaip demokratinę respubliką, etnografinėm sienom ir laisvą nuo visų valstybinių ryšių, kurie yra buvę su kitom valstybėm.“¹⁸ Sostine paskelbtas Vilniaus miestas. Deklaracija nustatė neribotą įkurtos Lietuvos valstybės suverenumą. Išlikę valstiečių liaudininkų dokumentai¹⁹ neleidžia nustatyti, kas iš abiejų partijų atstovų prisidėjo rengiant šį svarbų konstitucinį dokumentą, tačiau labai tikėtina, kad jo rengimo iniciatyva priklausė liaudininkams, abejojusiems Lietuvos Tarybos išrinkimo demokratiškumu, taigi ir veiklos teisėtumu, nors dokumentą Seimui pristatė ką tik Seimo Pirmininku

¹⁸ *Steigiamojo Seimo darbai* (toliau – *SSD*). 1-asis posėdis. 1920 m. gegužės 15 d.

¹⁹ Valstiečių liaudininkų bloko 1920 m. gegužės 13 d. posėdžio protokole įrašyta: „Toliau kalbama dėl Lietuvos nepriklausomybės akto ir jo paskelbimo būdo. Vyriausias metais pirmininku kviečia iš 3 didž. frakcijų sau padėjėjus <...> ir perskaito paruoštą bendrai nepriklausomybės aktą“. *LMAB RS. F. 199-190*, lap. 3.

išrinktas krikščionių demokratų bloko atstovas Aleksandras Stulginskis.

Dokumentas turiniu panašus į Vasario 16-osios aktą, tačiau skiriasi nuo jo dviem svarbiais teiginiais: 1) Nepriklausoma Lietuvos valstybė skelbiama esanti atkurta (akte atkūrimas buvo paskelbtas, o šiame dokumente – ir įgyvendintas); 2) Lietuvos valstybė skelbiama jau ne vien lietuvių tautos, bet „Lietuvos žmonių“, t. y. visų Lietuvoje gyvenančių tautų, visos visuomenės, vardu. Be to, pabrėžiama, kad atkurtoji Lietuvos valstybė yra demokratinė respublika, laisva nuo visų buvusių valstybinių ryšių, t. y. kad naujoji valstybė bus tvarkoma remiantis demokratiniais principais²⁰. Tai rodo, kad Steigiamasis Seimas, nekartodamas Vasario 16-osios akto, nustatė konkrečią atkuriamos valstybės valdymo formą – *demokratinę respubliką*, drauge kontekste atmesdamas bet kokias monarchijos idėjas. Todėl Gegužės 15-osios rezoliucija turi savarankišką konstitucinę reikšmę²¹. Tai, kad dėl šio dokumento nebuvo balsuota, jis priimtas vieningu visų Steigiamojo Seimo atstovų, tarp jų ir valstiečių liaudininkų bloko narių, atsistojimu, liudija apie įsipareigojimą šiuos principus įtvirtinti vėliau priimsimuose konstituciniuose dokumentuose. Vėlesnės diskusijos kilo dėl šių principų turinio ir svarbos.

Liaudininkų atstovai Steigiamojo Seimo Konstitucijos komisijose. Antrame posėdyje į Laikinosios Konstitucijos, jau ketvirtosios, komisiją buvo išrinkti Kazys Grinius ir Jonas Masiulis²², o ketvirtame posėdyje patvirtinta ir Nuolatinės Konstitucijos komisija. Į ją įėjo

²⁰ Maksimaitis, M. Konstitucinė Steigiamojo Seimo 1920 m. gegužės 15 d. rezoliucijos reikšmė. *1920–1922 metų parlamentinė patirtis: sprendimų politika, tikslai, aplinkybės*. Vilnius, 2000, p. 8–13; Maksimaitis, M. *Lietuvos valstybės Konstitucijų istorija*. Vilnius, 2005, p. 93–97. Dėl šio konstitucinio akto svarbos 1990 m. kovo 11-osios aktas dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimo rėmėsi ne tik Vasario 16-osios aktu, bet ir Gegužės 15-osios rezoliucija, niekada nenustojusiais teisinės galios.

²¹ Maksimaitis, M. *Lietuvos valstybės Konstitucijų istorija*, p. 94.

²² J. Masiulis Steigiamajame Seime neišdirbo nė dviejų mėnesių, pasitraukė liepos 6 d. nepritardamas liaudininkų pozicijai žemės reformos klausimu.

Kazys Grinius, Mykolas Sleževičius, Gabrielė Petkevičaitė-Bitė ir Matas Untulis²³. Komisijoje dar yra darbavęsi Jonas Makauskas ir Mykolas Marma. Kol K. Grinius buvo Ministras Pirmininkas, vietoj jo komisijoje dirbo Petras Ruseckas (nuo 1920 m. liepos 5 d.; beje, jis dažnokai nesutardavo su kitais komisijos atstovais, savos partijos nariais²⁴), o iš Seimo pasitraukusią G. Petkevičaitę-Bitę pakeitė Vladas Natkevičius. Pasitraukęs iš Ministro Pirmininko pareigų K. Grinius grįžo į Konstitucijos komisiją ir nuo 1922 m. kovo 2 d. pakeitė V. Natkevičių. Baigiamuoju Konstitucijos parengimo etapu Konstitucijos komisijai talkino ir Bendrosios teisės komisija. Abiem komisijoms vadovavo nuosaikus krikščionių demokratų bloko narys, advokatas Antanas Tumėnas.

Liaudininkų indėlis priimant Laikinąją Konstituciją. Lietuvos Valstybės Tarybos darbo pabaiga ir Steigiamojo Seimo sušaukimas iš esmės pakeitė visą valdžios sistemą bei institucijų santykius. Tačiau susirinkęs Seimas neturėjo parengto Konstitucijos projekto. Ernesto Galvanausko Vyriausybės teisingumo ministro Liudo Noreikos vadovaujama komisija, kuriai ir buvo patikėta rengti projektą, šio darbo iki sušaukiant Steigiamąjį Seimą atlikti nespėjo²⁵, nors suformulavo pagrindinius dėsnius. Iš jų svarbiausi: parlamentas vienerių rūmų, renkamas trejiems metams, pirma laiko nepaleidžiamas; parlamentas naudojami kontrolės ir interpelacijos teisėmis, ratifikuoja sutartis;

²³ Biografiniame žodyne minėti atstovai neteisingai priskirti prie Laikiniosios Konstitucijos komisijos narių. G. Petkevičaitė-Bitė ir M. Untulis Seime dirbo trumpai – atitinkamai iki 1920 m. rugsėjo 15 d. ir spalio 15 d. – *Lietuvos Steigiamojo Seimo (1920–1922 metų) narių biografinis žodynas*. Vilnius, 2006, p. 241, 263.

²⁴ V. Natkevičiaus prašymas VL bloko prezidentui atleisti jį iš Konstitucijos komisijos narių. 1921 m. balandžio 18 d. *LMAB RS*. F. 199-102, lap. 17.

²⁵ Minėtos komisijos medžiaga saugoma: *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 122. M. Maksimaičio nuomone, tarp 1920 m. Vyriausybės ir 1922 m. Konstitucijos komisijos projektų buvo glaudus, nors oficialiai ir neįformintas, ryšys. Tai, kad Vyriausybės projektas Steigiamajam Seimui nebuvo perduotas, turėjo parodyti, kad Steigiamojo Seimo komisijos darbo nevaržė joks poveikis iš šalies. – Maksimaitis M., Pirmosios modernios mūsų valstybės Konstitucijos: keliai ir takeliai. *Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda*. Vilnius, 2007, p. 17.

parlamentas svarsto ir tvirtina valstybės biudžetą, parlamento leidžiami įstatymai visiems piliečiams lygūs, privilegijų nėra; prezidentą renka Seimas, ne daugiau kaip du kartus paeiliui, prezidentas negali būti jaunesnis nei 35 metų; teismas nepriklausomas, teisėjai atsako drausmine tvarka teismui ir kt.²⁶ Dauguma šių nuostatų, nors ir buvo įvairiai keičiamos, išliko ir galutiniame Konstitucijos tekste.

Į penktame Steigiamojo Seimo posėdyje prasidėjusias diskusijas dėl komisijos parengto Laikinosios Konstitucijos projekto pirmasis įsitraukė vienas iš dviejų valstiečių liaudininkų lyderių K. Grinius. Jis nepalaukė siūlymo svarstyti alternatyvų socialdemokratų projektą, anot K. Griniaus, jis tik keturiais punktais tesiskiria nuo komisijos parengtojo²⁷.

Liaudininkai bene dėl sunkios valstybės vidaus padėties ir derybų su krikščionimis demokratais dėl koalicijos nekėlė klausimo, ar valstybės rūmai turi būti statomi „iš viršaus“. Projekto antrame straipsnyje konstatuojama, kad „[v]isa suvereninė Lietuvos valdžia priklauso Steigiamajam Seimui“ ir pirmiausia apibūdinama valdžios institucijų struktūra bei funkcijos: paties Seimo, Respublikos Prezidento, vykdomosios valdžios. Tam skirti 4–14 straipsniai. Piliečių teisėms ir laisvėms apibrėžti skirti 15 ir 16 straipsniai iš 18.

Konstitucijos projektas pirmuoju skaitymu buvo priimtas be diskusijų. Svarstant antruoju skaitymu septintame posėdyje gegužės 26 d., pirmi keturi straipsniai priimti be pataisų, o ties penktuoju užvirė smarki kova. Straipsnis buvo suformuluotas taip: „Vykdomoji valdžia pavedama Respublikos Prezidentui ir Ministerių kabinetui.“ Socialdemokratai kategoriškai priešinosi prezidento institucijai, tuo atsiskleidami kaip demokratijos pakeitimo parlamento hegemonija šalininkai, o valstiečių liaudininkų bloke galimai dėl socialdemokratų įtakos kilo vidinių nesutarimų. Frakcijos posėdžiuose kai kurie Seimo nariai savo poziciją keitė kelis kartus, keitėsi ir vieną ar kitą poziciją remiančių dauguma.

²⁶ Maksimaitis, M. *Lietuvos valstybės Konstitucijų istorija*, p. 108–109.

²⁷ K. Griniaus kalba 5 posėdyje. *SSD*, 1920 m. gegužės 21 d.

Septintame posėdyje Seime valstiečių sąjungos atstovas Vladas Lašas aiškino, kad prezidento institucija nereikalinga, o jo funkcijas gali atlikti Seimo Pirmininkas. Ta pačia dvasia kalbėjo ir M. Sleževičius, jis siūlė šias funkcijas padalyti tarp Seimo Pirmininko ir Ministrų kabineto vadovo (nors tikriausiai nebuvo pamiršęs, kad priimant antrąją Laikinąją Konstituciją 1919 m. jis pats buvo prezidento institucijos šalininkas). Tačiau Konstitucijos komisijos narys K. Grinius argumentavo, kodėl prezidento institucija reikalinga: 1) jau susiformavusi institucijų struktūra ir aparatas, tad „juo baugu mainyt į kažin ką nauja, kas nežinia kurių vaisių atneš“; 2) dėl darbo pasidalijimo: kuriant valstybę darbo užteks tiek Prezidentui, tiek Seimo Pirmininkui; 3) jei prezidento institucija nepasiteisins – priimant Nuolatinę Konstituciją bus galima pakeisti; 4) prezidentūra neturi didelio aparato – taigi nėra brangi; 5) kad Konstitucijos komisijoje tik socialdemokratai buvo prieš prezidento instituciją ir nusiteikimas prieš ją esąs „ne tiek prieš pačią prezidentūrą, kiek prieš Smetoną“²⁸. Prie prezidento institucijos klausimo grįžtama po savaitės, gegužės 31 d. susidūrimo esmę nusakė pagal socialistų liaudininkų sąrašą išrinktas, bet į socialdemokratų frakciją perėjęs Kazys Lekeckas: „Prezidento klausimą svarstant susidūrė dvi pasaulėžiūros: sena ir nauja“²⁹, esą krikščionių demokratų bloko – sena, o socialdemokratų – nauja. Tai vertintina kaip senojo pirmievių ir atžagareivių ginčo atgarsis naujomis sąlygomis. Diskusijoje valstiečių liaudininkų blokas vengė pagarsėti kaip retrogradai, tad vis labiau linko atsisakyti prezidento institucijos. Albinas Rimka papildomai argumentavo prezidento institucijos nereikalingumą: „Reikia taip valstybinis aparatas sutvarkyt, kad kuo mažiau liktų bereikalingų įstaigų. <...> Jei kalbėt apie atsargumą, tai steigiant prezidento instituciją dabar kaip tik galima prieit prie konflikto, nes prieš prezidentą yra labai stropi opozicija. Tokios įstaigos, kur St. Seimo darbą tormozuotų, visai nereikalinga.“³⁰ Vardinio balsavimo

²⁸ K. Griniaus kalba 7 posėdyje. *SSD*. 1920, geg. 26, p. 55.

²⁹ K. Lekecko kalba 9 posėdyje. *SSD*. 1920, geg. 31, p. 66.

³⁰ A. Rimkos kalba, *ten pat*.

metu dauguma valstiečių liaudininkų bloko narių, pakludami partinei drausmei, balsavo prieš prezidento instituciją, susilaikė abu Laikinosios Konstitucijos komisijos nariai – K. Grinius ir J. Masiulis, taip pat V. Natkevičius ir G. Petkevičaitė-Bitė. Tai, kad abiem Konstitucijos komisijos nariams, kur kas geriau už kitus įsigilinusiems į konstitucinio dokumento rengimą, nepavyko įtikinti frakcijos daugumos prezidento institucijos reikalingumu, buvo viena iš priežasčių, lėmusių vėlesnį krikščionių demokratų ir valstiečių liaudininkų koalicijos netvarumą.

Tuo pačiu metu buvo diskutuojama ne tik dėl prezidento institucijos, bet ir dėl personalijos. Iš valstiečių liaudininkų bloko posėdžių protokolų matyti, kad įvairiuose pasitarimuose ir derybose, trukusiose iki birželio vidurio, buvo svarstomos Tomo Naruševičiaus, Petro Leono ir Mykolo Biržiškos kandidatūros. Du pirmieji priklausė neparlamentinei „Santaros“ partijai, o M. Biržiška jau buvo išėjęs iš Lietuvos socialdemokratų partijos, t. y. buvo nepartinis. Taigi visi trys kandidatai nepriklausė pagrindinėms parlamentinėms to meto partijoms. Iš pradžių kaip pagrindinis pretendentas buvo minimas derybų su Rusija delegacijos vadovas T. Naruševičius, jis tai sutikdavo, tai vėl atsisakydavo, todėl siekiant kuo greičiau suformuoti Ministrų kabinetą, kurio balsas buvo reikalingas sunkiose derybose su Rusijos Federacija, Prezidento pareigas nutarta pavesti Seimo Pirmininkui A. Stulginskiui. Tad birželio 18 d. A. Stulginskis pavedė K. Griniui formuoti Vyriausybę, o 19 d. A. Smetona įpareigojo A. Stulginskį laikinai eiti Prezidento pareigas. Tačiau kandidatų į prezidentus svarstymas istorinių šaltinių užuominose randamas bent iki 1920 m. pabaigos. Nors šie svarstymai į viešumą neiškilo, galima daryti prielaidą, kad tarp Lietuvos politinio elito buvo politikų, siekusių į ideologinių įtampų kupiną krikščionių demokratų ir valstiečių liaudininkų priešstatą įterpti autoritetingą, su šiomis partijomis nesusijusį asmenį kaip tam tikrą moderatorių³¹.

³¹ *Lietuvos istorija*. T. 10, d. 1, p. 481–482. Autorė dėkoja dr. Česlovui Laurinavičiui už problemos iškėlimą.

Priimant Konstituciją trečiuoju skaitymu, valstiečiai liaudininkai, skirtingai nuo krikščionių demokratų ir socialdemokratų, bendrose diskusijose nedalyvavo, nediskutavo ir kilus ginčui dėl antro straipsnio, kuriuo apibrėžiama suvereni šalies valdžia. Mat susigriebta, kad suverenumas priklauso valstybės piliečiams, ir buvo priimta Mykolo Krupavičiaus pateikta pataisa: „Steigiamasis Seimas yra suvereninės Lietuvos galios reiškėjas.“³² Taip Steigiamasis Seimas paskelbtas valstybės suverenios galios reiškėju, tautos reprezentantu ir vieninteliu jos suverenumo vykdytoju. Taigi Lietuvos valstybė įsteigta remiantis konstitucinės teisės teorijoje populiaria „steigiamosios ir įsteigtosios valdžios“ koncepcija: tauta savo suverenią steigiamąją galią patiki realizuoti specialiai šiai funkcijai atlikti išrinktiems reprezentantams. Tokioje valstybėje svarbiausios valdžios galios priklauso parlamentui, ji konstruojama kaip seimokratinė³³. Tuo metu nei Seime, nei visuomenėje nebuvo politinių jėgų, siūlančių labiau subalansuotą pagrindinį valstybės dokumentą, numatantį stipresnę vykdomąją valdžią ir teismų nepriklausomybę.

Dėl prezidento institucijos reikalingumo vėl atsinaujino ankstesni ginčai, tačiau jie buvo formalūs, be ankstesnės aistros ir įsitikinimo. Valstiečių sąjungos atstovų vardu trumpai pakalbėjo Kazimieras Ralys, Kazys Kupčiūnas ir Povilas Kuzminskas; jokių naujų ar labiau pagrįstų argumentų jų kalbose nepateikta, prezidento nereikalingumas grindžiamas tuo, kad ši institucija brangiai kainuosianti, ir tai būsią iš liaudies atimti pinigai³⁴. Socialdemokratų frakcijos ir valstiečių liaudininkų bloko pastangomis prezidento institucijos galios Laikinojoje Konstitucijoje buvo labai sumenkintos. Vykdomojoje valdžioje pagrindinis vaidmuo atiteko Ministrų kabinetui³⁵.

³² M. Krupavičiaus pataisa, pateikta 10 posėdyje. *SSD*. 1920, birž. 2, p. 72.

³³ Maksimaitis, M. *Lietuvos valstybės Konstitucijų istorija*, p. 98–99.

³⁴ K. Ralio kalba 10 posėdyje. *SSD*. 1920, birž. 2, p. 72.

³⁵ Vinkleris, P. *Lietuvos Respublikos Prezidento statusas ir įgaliojimai*. Vilnius, 2002, p. 30.

Dėl kitų straipsnių, tarp jų ir dėl 15 bei 16 straipsnių, apibrėžiančių piliečių teisių ir laisvių paketą, diskusijų nekilo. Šie straipsniai priimti bendru sutarimu. Piliečių teisės ir laisvės šioje Konstitucijoje taip pat traktuojamos šiek tiek kitaip nei ankstesnėje. Skelbiama ir laidojama buto bei korespondencijos neliečiamybė, tačiau dėl rengiamos žemės reformos išbraukta ankstesnės Konstitucijos užtikrinta „nuosavybės neliečiamybė“. Be anksčiau Konstitucijoje įtvirtintų tikybos, spaudos, žodžio, susirinkimų ir draugijų laisvės, dar įrašyta sąžinės ir streikų laisvė, o socialdemokratų siūlymu užfiksuota, kad „mirties bausmė naikinama“.

Deklaruotosios teisės ir laisvės Laikinojoje Konstitucijoje niekaip nesusietos su vietos savivalda, jos klausimas tiesiog apeitas.

Laikinoji Konstitucija buvo priimta 1920 m. birželio 2 d., paskelbta 12 dieną. Ji teisiškai pradėjo naują besikuriančios Lietuvos valstybės laikotarpį, Mykolo Römerio žodžiais tariant, „Steigiamojo Seimo viešpatavimo metų“³⁶. Prieš prezidento instituciją balsavę valstiečiai liaudininkai, pasiekę kompromisą kitais klausimais, Konstitucijos priėmimą, atrodo, palaikė³⁷.

Mažoji Seimo sudarymas. Kilus pavojui pačiai Lietuvos valstybės egzistencijai, Steigiamasis Seimas neatsisakė demokratiškos nuostatos, o pritaikė jas realiai padėčiai. 1920 m. spalio 25 d. bendru sutarimu buvo priimtas konstitucinis Mažoji Seimo įstatymas, t. y. Mažasis Seimas veikė kaip deleguotas viso Seimo. Kaip valstiečių liaudininkų bloko atstovai į Mažąjį Seimą buvo išrinkti M. Sleževičius ir V. Lašas, kandidatais – Jonas Kriščiūnas ir Vladas Natkevičius. Priėmę valstybės gynybai reikalingus įstatymus Mažoji Seimo nariai ėmėsi ir kitos veiklos. M. Sleževičius su grupe kitų Seimo narių išvyko į Vakarų Europos

³⁶ Rėmeris, M. *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*. Vilnius, 1990, p. 95–96.

³⁷ Visas Laikinosios Konstitucijos tekstas buvo priimtas paprasta balsų dauguma, tas neleidžia nustatyti, kiek valstiečių liaudininkų bloko narių dalyvavo minėtame posėdyje ir kaip jie balsavo. Dėl spauštuvinių streiko labai sumenkusioje to meto spaudoje rasti konkretnių duomenų ar komentarų taip pat nepavyko.

valstybes, tikėdamiesi neutralizuoti antilietuvišką Lenkijos propagandą. Kiti liko dirbti prie Seimo dokumentų projektų, kurti Lietuvos gynimo komiteto skyrių, rinkti kariuomenei pinigų, aprangos. Mažasis Seimas, veikęs iki 1921 m. sausio 17 d., prisidėjo išsaugant trapios demokratinės tvarkos tęstinumą.

Koalicijos išbandymai vykdomąja valdžia

Seime svarstant Laikinosios Konstitucijos projektą lygiagrečiai vyko dviejų didžiausių Steigiamojo Seimo blokų derybos dėl koalicinės Vyriausybės sudarymo principų, dėl Ministro Pirmininko ir ministrų kandidatūrų. Iš pradžių pasiektas susitarimas, kad kabinetui vadovaus valstiečių liaudininkų politikas, o Švietimo ir Užsienio reikalų ministerijoms – krikščionių demokratų atstovai. Vyriausybės sudarymo peripetijos istoriografijoje išnagrinėtos gana išsamiai³⁸, gal mažiau analizuotas K. Griniaus keltų sąlygų eiti Ministro Pirmininko pareigas³⁹ likimas. Tačiau sudaryta Vyriausybė ilgesnį laiką ramiai darbuotis negalėjo tiek dėl išorės, tiek dėl vidaus įtampų. Didesnė krizė kilo krašto apsaugos ministrui ir vyriausiajam kariuomenės vadiui, valstiečių liaudininkų deleguotam (bet kaip kariui nepartiniam) Konstantinui Žukui 1920 m. pabaigoje pareiškus apie atsistatydinimą (atsistatydinimas priimtas tik 1921 m. balandžio 7 d., koalicijos nariams sutarus dėl naujo ministro kandidatūros). Krikščionys demokratai K. Griniui siūlė arba performuoti kabinetą, arba sudaryti darbo Vyriausybę, arba Ministru Pirmininku pakviesti neutralų asmenį,

³⁸ Pavyzdžiui: Ilgūnas, G. *Kazys Grinius*. Vilnius, 2000, p. 231–237; Stakeliūnaitė, D. Valstiečiai liaudininkai Steigiamajame Seime (1920 06 19–1922 02 02): tarp koalicijos ir opozicijos. *Politikos mokslų almanachas*. T. 7 (2010), p. 37–40.

³⁹ Butkus, Z. Dr. Kazys Grinius, *Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai*. Vilnius, 1997, p. 228. Įėjimo į valdžią garantijų projektas, svarstytas valstiečių liaudininkų frakcijos posėdyje. 1920 m. birželio 14 d. *LMAB RS*. F. 199-21, ap. 21, lap. 21.

pvz., T. Naruševičių⁴⁰. Derybos vyko ištisus tris mėnesius, galiausiai koalicija buvo išgelbėta, kai M. Sleževičius krašto apsaugos ministru pasiūlė abiem pusėms priimtina profesoriaus Jono Šimkaus kandidatūrą⁴¹.

Tačiau ir išėjus iš šios krizės už Steigiamojo Seimo plenarinių posėdžių salės ginčytini klausimai buvo nuolat derinami. Valstiečių liaudininkų frakcijos prezidiumas suformulavo tokius svarbiausius derintinus klausimus: „1. Konstitucijos klausimu: 1) <...> dėl religijos mokymo. Tasai punktas privalo būti apleistas, kaip nekonstitucinis; 2) krikščionys demokratai pasižada Konstitucijoje visiškai neminėti dėl Teologijos fakulteto kaip nekonstitucinio klausimo, nes kiti fakultetai neišvardijami; 3) krikščionys demokratai pasižada nereikalauti, kad Konstitucijoje būtų įneštas kulto tarnautojams atlyginimo klausimas. 2. Švietimo reikalai: Tikybos mokymas yra fakultatyvis: tėvai, atiduodami savo vaiką į mokyklą, raštu pareiškia, ar jų vaikas privalo mokytis tikybos, ar ne. 3. Civilių aktų registracijos klausimu: krikščionys demokratai prisizhada neprieštarauti pavedimui įstatymo, kuriuo visi civiliai aktai privalo būti surašomi atitinkamoj valdžios ar savivaldybės įstaigoj. <...> 5. Krikščionys demokratai pasižada sustabdyti einančią bažnyčiose politinę agitaciją. <...> 7. Duoda sutikimą remti reikalą nuėmimo karo stovio tuose rajonuose, kurie neįeina į karo zoną. 8–9. Kuo skubiau priimti Žemės reformos įstatymą ir Konstituciją ir iki [1922 m. – *D. B.-B. pastaba*] gegužės 1 d. baigti Steigiamojo Seimo darbus.“⁴² Pastarasis reikalavimas sietinas su didelės visuomenės dalies nusivylimu krikščionių demokratų daugumos veiksmais ir valstiečių liaudininkų viltimis būsimajame Seime turėti daugumą ar bent jau sudaryti koaliciją su socialdemokratais.

⁴⁰ Krikščionių demokratų pasiūlymai kabineto krizės klausimu. 1920 m. gruodžio 3 d. *LMAB RS. F 199-105*, lap. 28.

⁴¹ Krikščionių demokratų ir valstiečių liaudininkų blokų atstovų posėdis. 1921 m. kovo 15 d. *Ten pat*, lap. 30.

⁴² Valstiečių liaudininkų pasiūlymai dėl koalicijos išsaugojimo [be datos, iki 1921 m. lapkričio 23 d. – *D. B.-B. pastaba*] *Ten pat*, lap. 23–24.

M. Krupavičiaus parengtas krikščionių demokratų bloko atsakymas rodo jų suinteresuotumą išsaugoti koaliciją. Kategoriškai atsisakoma tik vieno punkto: neįrašyti į Konstitucijos tekstą tikybos mokymo, kitiems punktam arba pritariama, arba atsakoma neutraliai⁴³. Tačiau valstiečiai liaudininkai atsakymus pavadino nepriimtinais ir pranešė nutraukią derybas. Įdomu, kad šiame derybų etape Prezidento klausimas Konstitucijoje nebuvo keliamas.

Derybos buvo atnaujintos tik po 1921–1922 m. Seimo Kalėdų atostogų. Nepavykus susitarti 1922 m. sausio 13 d. Steigiamojo Seimo posėdyje M. Sleževičius perskaitė pareiškimą, kuriame krikščionių demokratų bloką apkaltino neatsižvelgiant į valstiečių liaudininkų siūlymus dėl tikybos dėstymo mokyklose, dėl kai kurių Žemės reformos įstatymo punktų ir kt. Pabaigoje pranešėjas pareiškė, kad valstiečių liaudininkų bloko vardu atšaukia K. Grinių iš koalicinės Vyriausybės. M. Sleževičius ir K. Grinius buvo artimi bendraminčiai, šis netgi gyveno M. Sleževičiaus bute⁴⁴, tad neabejotina, kad atsistatydinimo klausimas su Ministru Pirmininku buvo suderintas. Vis dėlto tą pačią dieną prasidėjo naujos derybos dėl koalicijos išsaugojimo. Kaip valstiečių liaudininkų atstovai jose dalyvavo M. Sleževičius, V. Lašas, J. Staugaitis, J. Makauskas. Suformuluoti keturi klausimai, dėl kurių buvo nesutarimų. Daugelį punktų pavyko suderinti, pavyzdžiui, dėl universiteto fakultetų, dėl kai kurių žemės reformos aspektų.

Antras derinimo grupės posėdis įvyko sausio 16 d., iš ankstesnės derybininkų grupės nedalyvavo V. Lašas. Karščiausios diskusijos įsiziėbė dėl tikybos mokymo. Valstiečių liaudininkų atstovai reikalavo, kad tikybos mokymas būtų tik fakultatyvinis, krikščionys demokratai savo nuostatą formulavo taip: „kadangi dauguma tėvų tikintys ir jie nori, kad vaikai mokytųsi tikybos, <...> jeigu atsirastų tėvų, kurie nenorėtų, kad jų vaikai mokintųsi tikybos, jie gali pareikšti, ir jų vaikai nebus verčiami

⁴³ Krikščionių demokratų bloko atstovų atsakymas. 1921 m. lapkričio 23 d. *Ten pat*, lap. 37–38.

⁴⁴ Ilgūnas, G. *Kazys Grinius*, p. 269.

mokinties tikybos⁴⁵. Neradus abiem pusėms priimtinos išeities „[d]ėl šito klausimo iš abiejų pusių buvo konstatuota, kad sunku rasti vidurį ir čia turbūt ir pasiliks išrišti šį klausimą kovos keliu“⁴⁶. Tokia formuluotė reišė koalicijos žlugimą, ir Ministras Pirmininkas K. Grinius Seimo Pirmininkui, einančiam Prezidento pareigas, A. Stulginskiui įteikė atsisistatydinimo pareiškimą. Koalicija žlugo dėl ideologinių pasaulėžiūros prieštaravimų, tad vargu ar jie galėjo būti kaip nors suderinami, o tik apeinami neakcentuojant. Vis dėlto reikia pripažinti, kad derybose dėl koalicijos valstiečiai liaudininkai buvo nepakankamai lankstūs, tačiau nepriekaištingai laikėsi demokratišnių procedūrų.

Steigiamajame Seime Prezidentas nebuvo išrinktas, o jo pareigas einantis Seimo Pirmininkas A. Stulginskis elgėsi korektiškai ir jokių valdžios uzurpavimo pretenzijų nerodė, nors praktinėje veikloje aiškiai skyrė savo, kaip Seimo Pirmininko, pareigas nuo Prezidento pareigų⁴⁷. Buvo galima tikėtis, kad valstiečiai liaudininkai tokia padėtimi turėjo būti patenkinti, tačiau taip nebuvo. Juo toliau, tuo labiau prieš prezidento instituciją buvo nusistatoma tiek pačioje partijoje, tiek ir frakcijoje Seime. 1921 m. pabaigoje įvykęs LSLDP ir LVS kuopų suvažiavimas priėmė bendrą rezoliuciją Konstitucijos klausimu: „Suvažiavimas, išeidamas iš tikro liaudies valdymo pagrindo ir matydamas, kad prezidento institutas yra liekana absoliutinės monarchijos, kad jis nutolina vykdomąją valdžią nuo Seimo, kad prezidentūros išlaikymas sunkina biudžetą ir nereikalinga našta gula ant liaudies pečių“, ir toliau ginti nereikalingumą šio instituto⁴⁸. Taigi frakcijos nariams, kurie tuo metu dirbo Nuolatinės Konstitucijos rengimo komisijoje, buvo suteiktas imperatyvinis reikalavimas toliau laikytis antiprezidentinės pozicijos.

⁴⁵ Krikščionių demokratų ir valstiečių liaudininkų blokų II derinamojo posėdžio protokolas. 1922 m. sausio 16 d. *LMAB RS*. F 199-105, lap. 52–53.

⁴⁶ *Ten pat*, lap. 53.

⁴⁷ Šį faktą 185-ame Steigiamojo Seimo plenariniame posėdyje yra minėjęs A. Tumėnas. *SSD*. 1922, kovo 24, p. 68.

⁴⁸ Valstiečių sąjungos ir Socialistų liaudininkų demokratų suvažiavimo 1921 m. spalio 8–12 d. „Nutarimas konstitucijos klausimu“. *Lietuvos ūkininkas*. 1921, Nr. 43, p. 3.

Liaudininkai diskusijose dėl 1922 m. Konstitucijos

Steigiamojo Seimo archyvas neišliko, tad tik referentų kalbose, spaudoje ir liudininkų atsiminimuose galima aptikti kai kurių detalių, kaip vyko darbas Konstitucijos komisijoje. Nuolatinė Konstitucija buvo rengiama lėtai dėl kelių priežasčių, tačiau svarbiausia iš jų buvo ilgos diskusijos dėl pasaulėžiūros skyrių ir paragrafų: Bažnyčios vietos valstybėje, bažnytinės žemėvaldos, tikybos dėstymo mokykloje, civilinės metrikacijos, taip pat žmogaus teisių ir, žinoma, prezidento institucijos. Kol valstybei grėse ginkluoto užpuolimo pavojus, minėti skyriai ir paragrafai buvo atidedami siekiant išvengti krizės. Krikščionims demokratams darant tam tikrų nuolaidų, o Konstitucijos komisijai turint, tegu ir neryškia, kairiųjų persvarą, Konstitucijos projektas vis dėlto buvo priimtas ir Steigiamajam Seimui pateiktas kaip vientisas dokumentas.

Diskusijos plenariniuose posėdžiuose prasidėjo tik 1922 m. vasario 24 d., 176 posėdyje, kai krikščionių demokratų ir valstiečių liudininkų koalicija jau buvo iširusi ir K. Griniaus Ministrų kabinetas atsistatydinęs. Pažymėtina, kad Konstitucijos komisijoje ir po koalicijos žlugimo išliko pagrindinių politinių jėgų pusiausvyra. Krikščionys demokratai turėjo šešis atstovus, o valstiečiai liudininkai, turėję keturis, daugeliu klausimų rasdavo kompromisą su dviem socialdemokratais. Šiomis aplinkybėmis dažnai lemdavo žydų atstovo Makso Soloveičiko, artimesnio liudininkams, pozicija. Todėl ir visas Konstitucijos projektas Seimo plenariniuose posėdžiuose buvo pristatomas iš valstiečiams liudininkams artimesnių pozicijų, tačiau nebevaržomi koalicinių įsipareigojimų krikščionys demokratai pataisomis ir daugumos balsais keitė jos turinį savo nuostatų naudai. Tokia demonstratyvi procedūra šias dvi pagrindines Lietuvos politines jėgas dar labiau tolino vieną nuo kitos, nors pažymėtina, kad valstiečių liudininkų atstovai per visą svarstymo antruoju ir trečiuoju skaitymu laikotarpį kantriai ir nuosekliai gynė savo pozicijas. Manytina, kad valstiečiai liudininkai šiuo atveju daugiau turėjo omenyje ne tiek konkrečią politinę naudą, kiek stengėsi

skleisti savo idėjas visame krašte. Kita vertus, tai didino skirtį tarp šių įtakingiausių partijų tiek vietinėse organizacijose, tiek ir visuomenėje.

Svarstant Konstituciją pirmuoju skaitymu, valstiečių liaudininkų bloko poziciją pristatė Konstitucijos komisijos referento pavaduotojas M. Sleževičius. Pažymėtina, kad svarstant Konstitucijos projektą valstiečių liaudininkų blokas būtent jam buvo pavedęs būti pagrindiniu kalbėtoju. Ilgą, net pusdienį trunkančią kalbą M. Sleževičius pradėjo mesdamas žvilgsnį į ateitį, – kad svarstoma komisijoje antruoju skaitymu Konstitucija „labiau atitiktų tai tvarkai, kuri eina nuo pat pirmutinio administracinio laipsnio: artimiausia prie plačiųjų darbo žmonių minių, būtent, per valsčius, per apskrities valdybas ir t. t.“⁴⁹. Tokia „iš apačios“ nuosekliai organizuota savivalda, žinoma, atitiko idealiosios demokratijos principus, bet vargu ar buvo tinkama valstybę tebekuriančiai valstietiškai Lietuvos visuomenei. Blėstant revoliucinėms nuotaikoms šio modelio faktiškai atsisakyta jau komisijoje. Liaudininkų pozicija rėmėsi tuo, kad demokratinė valdžia esanti tik viena – ta, kuri priklauso visiems krašto gyventojams. Seimas esąs viso krašto valios ir norų reiškėjas ir „turi savyj visą tos valdžios pilnumą“. Vykdomoji ir teisminė valdžia savo įgaliojimus gauna iš Seimo, „[t]uo būdu valdžia yra tik viena. <...> Mes norėjom išlaikyt Konstitucijoj sistemą, sulig kuria valdžios suverenumas liktų Seimo rankose ir tas Seimo suverenumas būtų vykinamas per Seimo Pirmininką.“⁵⁰ Žinoma, esant tokiai valdžios konstrukcijai vietos prezidento institucijai nelieka. Nors prezidento institucija krikščionių demokratų bloko balsais ir buvo įvesta, bet, matyt, ne be liaudininkų atkaklaus priešinosi ji tapo gana silpna: prezidentas renkamas Seime, jis gali Seimą paleisti, tačiau tada pats rizikuoja būti neišrinktas.

Dėl piliečių teisių plačiau nediskutuota, buvo pabrėžiama tik mirties bausmės panaikinimo apribojimas taikos metais. Karui kilus, mirties bausmė esanti neišvengiama. Šiuo atveju minėtos M. Sleževičiaus

⁴⁹ M. Sleževičiaus kalba 176 posėdyje. *SSD*. 1922, vas. 24, p. 85.

⁵⁰ *Ten pat*.

kalbos patosas buvo nukreiptas prieš socialdemokratų poziciją, suabsoliutinusią mirties bausmės panaikinimą. Sąžinės laisvės tema valstiečių liaudininkų pozicijoje pateikiama per švietimo, tiksliau – tikybos dėstymo mokyklose, prizmę. Kalbėtojo nuomone, tikybos mokymo klausimas Konstitucijoje visai nereikalingas, kaip nereikalingas matematikos ar lietuvių kalbos mokymosi konstitucinis užtikrinimas. Konstitucijoje svarbiau užtikrinti, kad „mokymas nebūtų vedamas priešvalstybinėje dvasioje. Todėl visos liaudies mokyklos turi būti valstybės žinioje, ir tose mokyklose turi būt auklėjama valstybingumo dvasioje.“⁵¹ Toks šiaip jau teisingas požiūris iš dalies atskleidžia ir demagogijos elementą – valstiečiai liaudininkai neprieštaravo prieš privačių mokyklų egzistavimą, tačiau tikybos dėstymą padarė pasaulėžiūros nesutarimų su krikščionimis demokratais šerdimi.

Antruoju skaitymu Konstitucijos projektas pradėtas svarstyti 1922 m. kovo 8 d. 180 posėdyje. Svarstant pirmą Konstitucijos skyrių valstiečiai liaudininkai nekalbėjo, suvereno įvardijimą – tauta, piliečių visuma ar kitaip – jie paliko aiškintis su socialdemokratais, o į diskusijas įsitraukė tik pradėjus antrą skyrių apie piliečių teises ir laisves. Skirtingai nuo laikinųjų konstitucijų, minėtas skyrius pateiktas Konstitucijos pradžioje, iš karto po bendrųjų valstybės dėsnių, ir apima net 14 straipsnių, pabrėžiant liberalų demokratinę Konstitucijos pobūdį. Diskusijose dėl šio skyriaus nuostatų dalyvavo radikalesni Seimo nariai: K. Kupčiūnas, K. Ralys, M. Sleževičius ir kiti liaudininkų atstovai, o nuosaukieji, tarp jų ir K. Grinius, svarstant Konstituciją beveik nedalyvavo. Būdinga, kad tam tikrus teisių ir laisvių apribojimus liaudininkų atstovai vertino išeities tašku laikydami kartais pasitaikančius net pagal esamus įstatymus neteisėtus valdžios institucijų (brutalus įsibrovimas į butą) ar pavienių dvasininkų (prievarta lankyti bažnyčią) veiksmus.

Pažymėtina, kad Steigiamajame Seime apskritai nekilo diskusijų dėl moterų lygiateisiškumo, išskyrus tai, kad krikščionių demokratų bloko

⁵¹ *Ten pat*, p. 87.

atstovės Emilija Spudaitė-Gvildienė ir Ona Muraškaitė-Račiukaitienė moterų vardu buvo pasiūliusios į Konstituciją įtraukti moralinės lygybės reikalavimą. Tačiau vyrai (valstiečių liaudininkų vardu kalbėjo V. Lašas ir M. Sleževičius) jų nepalaikė ir tikino, kad šitai užtikrina kiti Konstitucijos straipsniai. Beje, 1920 m. rugsėjo 15 d. pasitraukus iš Seimo G. Petkevičaitėi-Bitei, valstiečių liaudininkų frakcijoje moterų kurį laiką nebuvo, o 1921 m. pradžioje įstojusi aktyvioji Felicija Bortkevičienė ir toliau daugiau dirbo už Steigiamojo Seimo rūmų sienų, dar šiek tiek frakcijoje, o plenariniuose posėdžiuose retai dalyvavo. Konstitucijos klausimu ji tedalyvavo 1922 m. liepos 22 d. vardiniame balsavime dėl prezidento institucijos. Žinoma, F. Bortkevičienė balsavo prieš.

Vienu iš svarbiausių liaudininkų siekių teisių ir laisvių skyriuje buvo išlaikyti išplėstinį 14 paragrafo traktavimą, įrašytą projekte: „Pilietis naudojasi tikėjimo ir sąžinės laisve, jis negali būti verčiamas pildyti tikybinis aktus, būti kurios nors tikybinės sąjungos narys ar pildyti viešus reikalavimus tos sąjungos naudai, jisai negali būti verčiamas pareikšti savo tikėjimo.“ Krikščionių demokratų blokas siūlė palikti (ir galiausiai paliko) tik straipsnio pradžią: „Pilietis naudojasi tikėjimo ir sąžinės laisve.“ Liaudininkai baiminosi, kad ypač kaimo vietovėse kunigai gali persekioti netikinčius žmones.

Piliečių teisių ir laisvių skyrius labiau apkarpytas buvo priimant Konstituciją trečiuoju skaitymu. Tuomet neliko liaudininkų atkakliai ginto teiginio „cenzūros nėra“ (tokios spaudos garantijos buvo Estijos, Lenkijos, Čekoslovakijos konstitucijose), neliko ir Laikinosios Konstitucijos teiginio „Mirties bausmė panaikinama“, beje, valstiečiai liaudininkai laikėsi nevienodo požiūrio į jo reikalingumą; nebuvo priimtas liaudininkų siūlymas Konstitucijoje įtvirtinti streikų laisvę (kuri taip pat buvo įtvirtinta Laikinojoje Konstitucijoje)⁵².

Su rimta dilema liaudininkai susidūrė, kai buvo svarstomas 32 straipsnis, įtvirtinantis nuostatą, kad kilus neramumams Prezidentas

⁵² Stakeliūnaitė, D. *Valstiečiai liaudininkai Lietuvos Respublikos vidaus politikoje 1918 m. pabaigoje – 1926 m.: parlamentinė veikla*, lap. 120–127.

gali visoje valstybėje ar kai kuriose jos dalyse įvesti karo arba kurią kitą nepaprastąją padėtį, laikinai sustabdyti 11–17 straipsniuose deklaruotas konstitucines piliečių teisių garantijas. Smarkiai nesipriešinti šiam straipsniui liaudininkus skatino nerami ir neužtikrinta padėtis besikuriančioje valstybėje, o priešintis vertė ne tik teorinės nuostatos, bet ir visuomenės nepasitenkinimas valdžios sprendimais. Kaip sakė M. Sleževičius, kuo toliau nuo Kauno, tuo nepasitenkinimas valdžia didesnis.

Tai, kad žmogaus teisės ir laisvės Konstitucijoje buvo įtvirtintos, valstiečių liaudininkų požiūriu, ne visa apimtimi, o atskiru straipsniu nustatant jų ribojimą, buvo viena iš priežasčių, kodėl bloko atstovai nebalsavo už Konstituciją per jos priėmimą.

Minėtame kovo 17 d. 187 posėdyje vėl prasidėjo kova – būti ar nebūti Konstitucijoje (o drauge ir Lietuvoje) prezidento institucijai. Kaip jau minėta, komisijoje sąlyginę daugumą turėjo liaudininkai ir socialdemokratai, todėl projekte prezidento institucija nebuvo įrašyta. Tad svarstant Konstitucijos projektą antruoju skaitymu ten, kur projekte buvo įrašytas Seimo Pirmininkas, turint omenyje vykdomosios valdžios funkcijas, – visur buvo keičiama į Prezidentą. Valstiečiai liaudininkai, matydami, kad sujungti seimo pirmininko ir prezidento institucijų nepavyks, siūlė išlaikyti nuoseklumą atskiriant įstatymų leidžiamąją valdžią nuo vykdomosios ir į Konstituciją įrašyti, kad Seimo rinkimus skelbia Seimo Pirmininkas. Šią poziciją palaikė ir Konstitucijos komisijos pirmininkas A. Tumėnas⁵³, tačiau dauguma pataisai nepritarė. Viena iš retų nuostatų, kurias opozicijai pavyko įtraukti į Konstitucijos tekstą, buvo Seimo kadencijos sutrumpinimas nuo ketverių iki trejų metų.

Trečiajam skaitymui Steigiamojo Seimo nariai gavo teisinės technikos atžvilgiu gerokai pakoreguotą Konstitucijos projekto tekstą. Prie to prisidėjo ne tik Konstitucijos komisijos nariai, profesionalūs Seimo teisininkai, bet ir ekspertai, kaip pavadino komisijos pirmininkas

⁵³ Referento A. Tumėno pasisakymas 187 posėdyje. *SSD*. 1922, kovo 17.

A. Tumėnas, „Lietuvos juristai, nehipnotizuoti mūsų daug kartų vartotais argumentais ir obalsiais visuomenės žmonės <...>“. Tai buvo Mykolas Römeris, Antanas Kriščiukaitis, Petras Leonas, Augustinas Janulaitis ir kiti iškilūs teisininkai, būtent jų pastangomis buvo sklandžiai suformuluoti pirmas ir antras Konstitucijos straipsniai: „1. Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika. Suvereninė valstybės valdžia priklauso Tautai. 2. Valstybės valdžią vykdo Seimas, Vyriausybė ir Teismas.“ Akivaizdu, kad šioje Konstitucijoje, kaip ir 1920 m. Laikinojoje, įtvirtinta pilietinės tautos samprata. Taip pat buvo praleisti kai kurie straipsniai ar jų dalys, kurių fiksuojamos konstitucinės normos jau buvo suformuluotos kituose. Valstiečių liaudininkų kalbėtojai tokiais atvejais neretai kaltindavo krikščionis demokratų kunigų ir religijos protegavimu. Nors kartais šis priekaištas buvo pagrįstas, tačiau dažnu atveju tai buvo saviems rinkėjams adresuota retorika⁵⁴. Kita liaudininkų rinkimų retorikos atmaina – vis dar pasitaikantis kairuoliškumas, pretenzijos ginti „darbo žmonių interesus“, neva esant Prezidentui šie interesai nebus ginami, apeliavimas į Darbo federacijos poziciją, esą ši neginanti darbo žmonių interesus⁵⁵.

Nedera pamiršti, kad visos Seime atstovaujamos partijos pasisakė už parlamentinę respubliką, nors valstiečiai liaudininkai nuolatos kaltino krikščionis demokratų meile monarchijai ir Wilhelmui fon Ura-chui. Prezidentinės respublikos idėją savo spaudoje palaikė tik už jos

⁵⁴ Kai kurie Steigiamojo Seimo valstiečių liaudininkų bloko atstovai reikalavo kunigus diskriminuoti vien dėl jų luomo. A. Tumėnas 221 posėdyje pritarė, kad pavieniai Konstitucijos komisijos nariai atsakydavo joje dirbti dėl to, kad į komisiją įėjo kunigai. *SSD*. 1922, liep. 11.

⁵⁵ Prezidento institucijai Konstitucijoje skirta net 16 straipsnių (40–55), tad valstiečiai liaudininkai turėjo daug progų prieš ją pasisakyti. Dažniausiai kalbėjo liaudininkų atstovai – M. Sleževičius, V. Lašas, J. Makauskas, M. Marma, vėliau prie jų prisidėjo ir valstiečių sąjungai atstovavę Seimo nariai – P. Kuzminskas, J. Matulevičius ir kt. Pvz., M. Sleževičius teigė: „<...> faktinai jūs [krikščionys demokratai – *D. B.-B. pastaba*] norite įvesti, kad viršuje visokios valdžios stovėtų vykdomoji valdžia, kaip to norėjo monarchistai, jie nenorėjo prileisti liaudies prie to, kad ji galėtų valdyti ir tvarkyti pati savo kraštą.“ *SSD*. 224 posėdis. 1922, liep. 14, p. 90.

ribų likusi Tautos pažangos partija. Seimo narių nuomonės išsiskyrė tik dėl valstybės vadovo pozicijos ir galių. Valstiečių liaudininkų blokas ir socialdemokratai siūlė Prezidento pareigas vėl atiduoti Seimo Pirmininkui, priešinosi Prezidento teisei vetuoti Seimo priimtus įstatymus, paleisti Seimą ir būti vyriausiuoju karo pajėgų vadu, t. y. siekė dar labiau stiprinti seimokratinę valstybės valdžios pobūdį. Tam tikrą atsvarą šiai nuostatai sudarė Jono Valickio vadovaujama keturių narių „žemdirbių grupė“, turinti kai kurių įtakingų Seimo narių pritarimą, kad prezidentą rinktų tauta. A. Tumėnas vėliau savo konstitucinės teisės paskaitų medžiagoje įrašė: „Nors buvau už prezidentą, tautos renkamą, tačiau balsavau už prezidentą, Seimo renkamą“, neabejotinai dėl partinės drausmės. Pataisai pritarė tik 12 Seimo narių ir ji buvo atmesta. Kai ir trečiuoju skaitymu svarstant Konstituciją valstiečių liaudininkų pataisos nebuvo priimtos, nors krikščionių demokratų dauguma, siekdama kompromiso, buvo smarkiai sumažinusi prezidento institucijos galias, bloko atstovai protestuodami išėjo iš salės. Priėmus 45 straipsnį liaudininkai grįžo į salę ir mėgino neleisti įrašyti į Konstituciją Prezidento veto teisės, argumentuodami tuo, kad: 1) įstatymas iki priėmimo pereina per kelias kolektyvines institucijas: Vyriausybę, Juriskonsultų komisiją, Seimo komisiją, galiausiai – trimis skaitymais priimamas plenariniame Seimo posėdyje, o veto pareikšias vienas asmuo – Prezidentas – ir tuo gali pasinaudoti suinteresuoti asmenys – dvarininkai, pirkliai ir pramonininkai; 2) veto teisė nepagrįstai sustiprinsianti vykdomosios valdžios galias ir iškelsianti ją virš Seimo⁵⁶.

Natūraliai kyla klausimų, kokia buvo prezidento institucijos padėtis kitose naujai susikūrusiose Baltijos ir Vidurio Europos valstybėse. Ar

⁵⁶ M. Sleževičiaus kalba 225 posėdyje, 1922 m. liepos 18 d., p. 1–3. Nė vienas iš Seimų laikotarpio prezidentų – nei A. Stulginskis, nei juo labiau K. Grinius – veto teise nepiktnaudžiavo. Seimo statute Prezidento veto įveikimas nebuvo reglamentuotas, tad nuspręsta įstatymus dar kartą apsvarstyti ir balsuoti iš naujo. II Seimo laikais A. Stulginskis veto teise pasinaudojo 7 kartus, 5 iš jų – įstatymai perbalsavus priimti su pataisomis. *Lietuvos Respublikos Seimų I (1922–1923), II (1923–1926), III (1926–1927), IV (1936–1940) narių biografinis žodynas*. Vilnius, 2007, p. 74.

nuo Prezidento galių priklauso konstitucijos demokratiškumo laipsnis? Latvijos Prezidentas, panašiai kaip ir Lietuvoje, buvo priklausomas nuo Seimo, Estijoje prezidento institucijos tuo metu apskritai nebuvo. Lenkijos 1921 m. kovo 17 d. priimtoje Konstitucijoje, palyginti su 1919 m. projektu, Prezidento galios buvo labai apribotos. Išimtis – Čekoslovakijos Konstitucija, kurioje skelbiama: „Čekoslovakijos valstybė yra demokratinė respublika, kurios priešakyje yra išrinktas prezidentas.“ Tačiau kaip tik Čekoslovakija prieš Antrąjį pasaulinį karą buvo tarp 11 pasaulio valstybių (ir vienintelė iš susikūrusių po Pirmojo pasaulinio karo), išsaugojusių demokratinę santvarką.

Vienas iš svarbių liaudininkų siūlymų Konstitucijai – įtraukti Lietuvos teismo nepriklausomumo principą. Atrodytų, kad šis siūlymas prieštarauja liaudininkų nuosekliai gintam Seimo vienvaldystės principui. Nors jį palaikė komisijos pirmininkas A. Tumėnas, Seimo dauguma atmetė motyvuodama, esą teismų nepriklausomybė kylanti iš kitų straipsnių visumos. Nors Konstitucijoje teismo kaip trečiosios valstybės valdžios nepriklausomumo principas ir nebuvo įtvirtintas, Lietuvoje teismas visą nepriklausomybės laikotarpį faktiškai buvo nepriklausomas.

Kitai sekėsi svarstant skyrių, skirtą savivaldybėms sutvarkyti. Liaudininkai savivaldos klausimu buvo nuoseklūs. Vieni iš svarbiausių LSLDP dokumentų – 1918 m. gruodžio 3–4 d. konferencijos rezoliucijos „Laikinosios valsčiaus savivaldybės įstatai“ ir „Apskrities savivaldybės pamatai“⁵⁷ – išlieka aktualūs ne tik teoriniu ir istoriniu, bet ir praktiniu požiūriu. Rezoliucijoje išdėstyta gana nuosekli ir darni savivaldos institucijų struktūros ir galių koncepcija: savivalda prasideda nuo „apačios“, nuo individo, „aukščiau“ perkeliama klausimai, kurių žemesniu lygiu negalima išspręsti. Dar iki Steigiamojo Seimo sušaukimo ši koncepcija bent iš dalies buvo realizuota, o praktiškai formavosi, nors ir nenuoseklus, savivaldybių ir centro galių balansas.

⁵⁷ Lietuvos ūkininkas. 1918, gruod. 14 (Nr. 3), p. 35; Nr. 4, p. 56.

Liaudininkai ir vėliau nuosekliai plėtojo vietos savivaldos koncepciją, jų partijos ir artimi teisininkai (P. Leonas, Jonas Vileišis ir kt.) parengė pirmųjų Valstybės Tarybos savivaldos įstatymų projektus. Pirmajame Savivaldos įstatyme, priimtame 1919 m. spalio 10 d., mažiausia gyventojų organizacija buvo seniūnija, tačiau ji nebuvo savivaldybės grandis, nors tai ir neatitiko savivaldos organizavimo principų. Galima spėti, kad taip apsispręsta dėl tinkamų darbuotojų stokos. Kita vertus, ši trūkumą kompensavo tai, kad seniūnus rinkdavo patys gyventojai, o dažnokai keisdami daugių jų įgydavo savivaldybės darbo patirties. Jau šiame įstatyme įtvirtinama žemutinė savivaldybės grandis – valsčius, daugmaž atitinkantis dabartinę seniūniją, o neretai dar ir mažesnis⁵⁸.

Rengdama nuolatinio pagrindinio įstatymo projektą, Konstitucijos komisija bendradarbiavo su Savivaldybės komisija, į kurią įėjo liaudininkai Jonas Bildušas, Povilas Kuzminskas, Vincas Meilus ir Kazys Sidabras. Būtent valstiečiai liaudininkai pasiekė, kad šioje komisijoje būtų dvigubai daugiau narių, o tai liudija apie klausimo svarbą. Svarstant ir priimant Konstitucijos šeštą skyrių, skirtą vietos savivaldybėms, ryškesnių skirtumų tarp dviejų didžiųjų parlamento blokų neiškilo, keturi jo straipsniai antruoju skaitymu priimti beveik be diskusijų⁵⁹, tarp jų ir 76 straipsnis: „Vietose, kur dauguma gyventojų yra tautinių mažumų piliečiai, vietinėse savivaldybėse įstaigose vartojama ir tų tautinių mažumų kalbos. Tokios savivaldybės savo susirašinėjimuose su valstybės įstaigomis ar su įstaigomis, kuriose yra vartojama kitos tautinės mažumos kalba, vartoja valstybinę kalbą“, tik krikščionių demokratų bloko atstovas Zigmas Starkus pasiūlė pataisą: po žodžio „įstaigose“ įterpti „greta lietuvių kalbos“. Pastaba buvo priimta. Niekas nebalsavo ir prieš visą straipsnį.

Priimant savivaldybių skyriaus straipsnius trečiuoju skaitymu atsisakyta į Konstituciją įtraukti nuostatą, kad rinkimai į savivaldybes

⁵⁸ Šiuo metu seniūnijoje yra tik administracija, tad žemutinės savivaldos grandies apskritai nėra.

⁵⁹ 193 posėdžio stenograma. *SSD*. 1922, bal. 5, p. 42–43.

vykdomi pagal proporcinę sistemą motyvuojant tuo, kad galimos būsimosios Klaipėdos ir Vilniaus autonominės sritys, rinkdamos savivaldos institucijas, gali taikyti kitokią rinkimų sistemą, nes tai yra „autonominių vienetų vidaus dalykas“⁶⁰. Vėliau tas buvo pritaikyta Klaipėdos krašte. Per antrąjį skaitymą buvęs 76 straipsnis, tapęs 72-uoju, Konstitucijos ir Bendrosios teisės komisijų siūlymu buvo išbrauktas, pagrindžiant tuo, kad Konstitucijos 6 straipsnyje įrašyta norma, jog „vietos kalbų vartojimą nustato įstatymas“. Valstiečiai liaudininkai balsavo prieš, tačiau daugumos nusistatymo tas negalėjo paveikti. Nebuvo priimtas ir jų pasiūlytas, liaudininko M. Marmos pateiktas naujas straipsnis „Apskrities Tarybos turi įstatymų iniciatyvos teisės; jos gali pateikti Seimui įstatymų sumanymus, kuriuos Seimas privalo svarstyti.“ Šis straipsnis buvo logiškas valstiečių liaudininkų savivaldybių traktuotės kontekste, tačiau prieštaravo centrinės valstybės valdžios pirmenybę teikiančiai krikščionių demokratų bloko traktuotei. Neabejotina, kad ir patys liaudininkai nesitikėjo, jog pataisa bus priimta, todėl ji vertintina kaip liaudininkų pastangos paryškinti savo pozicijos nuoseklumą būsimųjų rinkėjų akyse.

Socialinės demokratijos klausimais ryškesnės skirties tarp krikščionių demokratų ir liaudininkų nebuvo, siekta pagal to meto valstybės galimybes užtikrinti bent minimalią socialinę apsaugą. Konstitucijoje įrašytas valstybės interesas, kad kiekvienas pilietis turėtų darbo, būtų sudarytos sąlygos efektyviai žemės ūkio gamybai, darbininkai būtų apsaugoti ligos, senatvės, nelaimingų atsitikimų atvejais ar trūkstant darbo. Nekilo didesnių diskusijų ir užtikrinant privačios nuosavybės apsaugą: piliečio turtas galėjo būti nusavinamas tik įstatymų nustatyta tvarka ir tik esant viešam reikalui; bet numatant plačią žemės ūkio reformą buvo nutylėtas demokratinėse šalyse pripažintas išankstinio ir teisingo atlygio būtinumas.

Prieš balsuodami už visą Konstitucijos tekstą valstiečiai liaudininkai, labiausiai M. Sleževičius, taip pat socialdemokratų įrodinėjo, kad

⁶⁰ SSD. 228 posėdis. 1922, liep. 21.

Konstitucija esanti ne tik nedemokratiška, o priešingai – netgi reacinga. Steigiamasis Seimas pirmąją Nuolatinę Konstituciją priėmė 1922 m. rugpjūčio 1 d. 59 balsais – krikščionių demokratų bloko, žydų frakcijos ir vieno nepartinio atstovo. Valstiečiai liaudininkai nebalsavo, o socialdemokratai, krikščionims demokratams giedant „Tautišką giesmę“, demonstratyviai išėjo iš salės. Didžiausių parlamento frakcijų sutarimo stoka priimant Konstituciją neigiamai atsiliepė tolesnei demokratijos raidai Lietuvoje.

Paradoksalu, kad kaip tik liaudininkai ir socialdemokratai, 1926 m. laimėję Seimo rinkimus, 1922 m. priimtą Konstituciją jau vertino kaip demokratišką ir pažangią; lygiai taip ji įvertinta ir 1949 m. vasario 16 d. dokumentuose, istoriografijoje bei dabartinės politinės minties atstovų.

Išvados

1. Pagrindinės Lietuvos politinės jėgos valstybės kūrimo sąlygomis pasirinko parlamentinės demokratijos modelį. Perimtas iš demokratišnių Vakarų valstybių, jis turėjo padėti įtvirtinti savą valstybę ir ją stiprinti. Vėluojanti tauta dar neturėjo susiformavusių visuomenės grupių, kuriomis parlamentinė demokratija būtų galėjusi pasiremti, nebuvo su tuo susijusių tradicijų ir savarankiško veikimo būdų, todėl politinio elito, tarp jų ir valstiečių liaudininkų, vykdytas demokratinio modelio diegimas valdžios institucijų pastangomis buvo neišvengiamas.

2. Valstiečiai liaudininkai buvo nuosekliausi parlamentinės demokratijos modelio šalininkai. Priimdami valstybės valdžios institucijų struktūrą konstruojančius konstitucinius įstatymus Steigiamajame Seime politinę sistemą jie stengėsi tobulinti racionalizuodami, artindami ją prie įsivaizduojamo idealaus demokratinio modelio, o etalonu laikė prancūzišką sistemą. Kartu su tuo į demokratinės valstybės kūrimą mėginta įtraukti visuomenę per rinkimų procedūras ir savivaldybių veiklą.

3. Krikščionių demokratų ir valstiečių liaudininkų koalicijos laikotarpiu parlamentinė demokratija Lietuvoje funkcionavo gana sklandžiai, nors ir būta ryškių pasaulėžiūros skirtumų. Tai, kad nepavyko rasti priimtinių išeičių pasaulėžiūros klausimais tiek priimant konstitucinius dokumentus, tiek organizuojant Vyriausybės darbą, atsakomybė tenka abiem koalicijos partneriams. Kompromiso paieškas sunkino valstiečių liaudininkų veikloje pasireiškęs pasaulėžiūros nuostatų suabsoliutinimas ir nusistatymas griežtai laikytis demokratijos idealų reikalavimų praktiniame politiniame procese.

4. Nors valstiečių liaudininkų demokratijos koncepcija nebuvo nuosekliai įtvirtinta Steigiamojo Seimo dokumentuose, tarp jų svarbiausiam – 1922 m. Konstitucijoje, ji darė didelę įtaką konstitucinės minties raidai ir demokratinei politinei praktikai pirmaisiais modernios Lietuvos valstybės gyvavimo metais.

ROLE OF LITHUANIAN POPULAR PEASANTS' UNION AT CONSTITUENT ASSEMBLY OF LITHUANIA (1920–1922) IN LAYING FOUNDATIONS FOR POLITICAL DEMOCRACY IN LITHUANIA

DANUTĖ BLAŽYTĖ-BAUŽIENĖ

Summary

Keywords: Popular Peasants; democracy; Constituent Assembly; Constitution; Mykolas Sleževičius; Kazys Grinius.

The article outlines activities of the bloc of the Popular Peasants' Union at the Constituent Assembly (1920–1922) in doing the groundwork for the democratic

regime in the State: drafting and enacting constitutional legislation, including the first democratic Constitution of 1922; participating in the coalition government

formed by Kazys Grinius (from 19-06-1920 to 02-02-1922), verifying operation of provisions of the political agenda in practice. Discussing this subject – already scrutinised in historical literature quite in detail – is aimed at disclosing certain underestimated circumstances which destined the failure of cooperation between the two most influential political blocs, namely the Christian Democrats and the Popular Peasants' Union. It resulted in the fall of the coalition government, and a refusal of the Popular Peasants' Union to vote in favour of the Constitution of 1922 which had an adverse effect on the subsequent development of democracy in Lithuania. Consenting to the view established in historiography that attitudes of those two political powers towards majority of the issues pertaining to creation of the State were very similar, the author of the article claims that the provisions of the

agenda of the Popular Peasants' Union oriented towards pursuit of an ideal model of democracy determined a position of insufficient trade-off and even a dogmatic standpoint regarding certain issues (necessity of the institution of President, assessment of relations between the State and the Church) in the process of drafting and enacting the Constitution of 1922, in forming and preserving the coalition government, especially when the said provisions did not receive the required support from the public. Such position was conditioned by a more radical wing which gained advantage inside the bloc of the Popular Peasants' Union from the very beginning of work of the Constituent Assembly. The popular view in historiography imputing liability for the fallen coalition and allegedly insufficiently democratic content of the Constitution exclusively to the Christian Democrats should also be corrected.

Īteikta 2016 m. rugsėjo 20 d.